

Dario Prola

 <https://orcid.org/0000-0001-6079-148X>

Uniwersytet w Turynie
Turyn, Włochy

Od pamięci XX wieku do świadectwa współczesności. Trzydzieści lat polskiej literatury faktu we Włoszech

From Twentieth-Century Memory to Contemporary Testimony:
Thirty Years of Polish Non-Fiction in Italy

Abstract: The object of this article is to analyse the presence of Polish non-fiction in Italy since 1990, restricted to two dominant trends. On the one hand it will be the genre referred to in Italian as *memorialistica*: this is a broad category which, in addition to 'memoirism', includes memoirs, biographies, autobiographies, etc. The second strand is Polish reportage, starting with the Italian discovery of Ryszard Kapuściński more than 30 years ago. The proper aim of the study is not to indicate which authors and which works are present on the Italian publishing market, nor to establish a hypothetical canon of the genre, but above all to reflect on the 'forces' determining the reception of non-fiction in Italy. Not insignificant in this context is the role played by translators, institutions providing public funding and the strategic choices of publishing houses closely linked to the horizon of expectations of an increasingly globalised Italian readership (as indicated, among other things, by the international phenomenon of the popularity of reportage). The statistical analyses carried out show that Italian audiences still see Polish culture through the prism of the great and tragic events of the 20th century (hence the continuing success of autobiographical genres among Italian audiences), while having a rather limited knowledge and a rather vague idea of the totality and complexity of Polish history. Moreover, the research confirms the international phenomenon of a gradual loss of interest in fiction in favour of non-fiction, perceived by readers as reading that guarantees a reliable picture of events and, thus, access to the truth.

Keywords: Ryszard Kapuściński, Polish reportage, memoirs, non-fiction literature

Abstrakt: Przedmiotem artykułu jest analiza obecności polskiej literatury faktu we Włoszech od 1990 roku z ograniczeniem się do dwóch dominujących nurtów. Z jednej strony będzie to gatunek określany po włosku mianem *memorialistica*: jest to obszerna kategoria, w której oprócz „pamiętnikarstwa” mieszczą się również wspomnienia, biografie, autobiografie itp. Drugim nurtem jest polski reportaż, poczynwszy od włoskiego odkrycia Ryszarda Kapuścińskiego ponad 30 lat temu. Właściwym celem badania nie jest wskazanie, jacy autorzy i jakie dzieła są obecne na włoskim rynku wydawniczym, ani też ustalenie hipotetycznego kanonu gatunku, lecz przede wszystkim refleksja nad „siłami” determinującymi odbiór literatury faktu we Włoszech. Nie bez znaczenia w tym kontekście jest rola, jaką odgrywają tłumacze,

instytucje zapewniające finansowanie publiczne oraz strategiczne wybory domów wydawniczych, ściśle związane z horyzontem oczekiwań coraz to bardziej zglobalizowanego czytelnika włoskiego (na co wskazuje m.in. międzynarodowy fenomen popularności reportażu). Przeprowadzone analizy statystyczne pokazują, że Włoscy odbiorcy nadal widzą polską kulturę przez pryzmat wielkich i tragicznych wydarzeń XX wieku (stąd nieustanne powodzenie wśród włoskiej publiczności gatunków autobiograficznych), przy czym mają dość ograniczoną wiedzę i raczej mgliste pojęcie o całości i złożoności polskiej historii. Ponadto badania potwierdzają międzynarodowe zjawisko stopniowej utraty zainteresowania literaturą piękną na rzecz literatury faktu, postrzeganej przez czytelników jako lektura gwarantująca rzetelny obraz wydarzeń i, tym samym, dostęp do prawdy.

Słowa kluczowe: Ryszard Kapuściński, polski reportaż, pamiętnikarstwo, literatura faktu

Włoski odbiór polskiego pamiętnikarstwa

Literatura faktu to pojemna kategoria obejmująca liczne gatunki literackie. Przy czym niezwykle trudno dokonać wyraźnych podziałów w obrębie literatury, która ma tendencję do mieszania specyficznych gatunków (wystarczy tu wspomnieć choćby o eseistyce Czesława Miłosza) i łączenia się z fikcyjnymi formami beletrystyki, zwłaszcza poprzez „wszystkożerną” formę powieści.

Ze względu na złożoność podjętych badań zdecydowałem się ograniczyć analizę do dwóch dominujących we Włoszech nurtów polskiej literatury faktu. Z jednej strony będzie to gatunek określany po włosku mianem *memorialistica*: jest to obszerna kategoria, w której mieści się wszystko to, co związane z pamięcią (*memoria*), co jest świadectwem danej epoki czy też danego środowiska społecznego widzianych z perspektywy małych i dużych uczestników Historii. To zatem nie tylko pamiętnikarstwo; kategoria ta – oprócz dzienników i pamiętników – obejmuje również wspomnienia, biografie, autobiografie itd. Z drugiej strony przedmiotem niniejszej analizy będzie zjawisko polskiego reportażu.

Z przeprowadzonych przeze mnie badań wynika, że ze 129 książek składających się na „wstępną” bibliografię 56 należy do gatunku reportażu, a 73 to wspomniana wyżej *memorialistica*. Spośród tych 73 tytułów kilkanaście to biografie i autobiografie artystów lub sławnych ludzi (Wisława Szymborska, Karol Wojtyła, Ryszard Kapuściński, Władysław Strzemiński, Fryderyk Chopin, Witold Gombrowicz), gdzie oczywiście

istotne są doświadczenia artystyczne lub zawodowe ich bohaterów; 5 to książki, które można zaliczyć do tradycyjnej literatury podróżniczej (są to np. wspomnienia z podróży Jana Potockiego), a pozostałe 52 pozycje to różnego rodzaju pamiętniki, dzienniki, wywiady, kroniki i świadectwa. Ich podział pod względem tematycznym przedstawiony jest na diagramie 1.

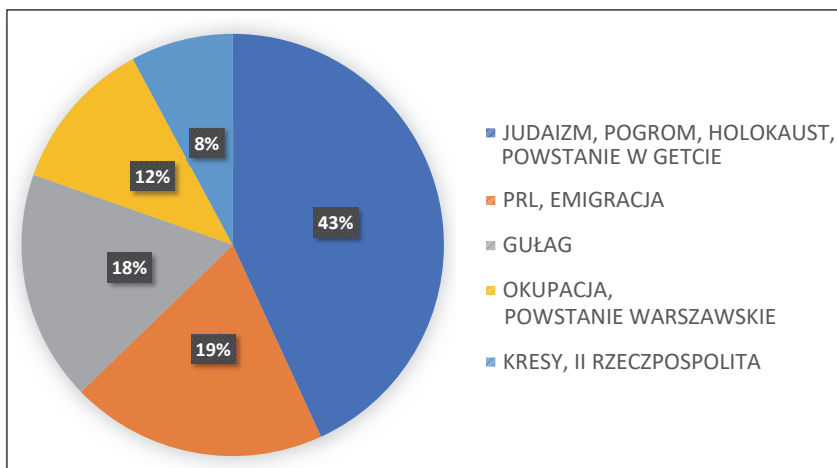

Diagram 1. Podział tematyczny włoskich przekładów polskiej literatury faktu

Źródło: opracowanie własne.

Choć analiza została przeprowadzona na danych częściowych, to jednak pozwala wyciągnąć pewne wstępne wnioski. Przede wszystkim trzeba pamiętać, że jeśli chodzi o adresatów tej literatury, to mówimy o bardzo małym wycinku szerokiej masy czytelników: są to książki, które interesują raczej odbiorcę wykształconego, dość zorientowanego w wydarzeniach i postaciach historycznych Europy Środkowo-Wschodniej.

Na diagramie widoczna jest dominująca pozycja wątku żydowskiego, związanego niemal wyłącznie z tematem Zagłady; wskazuje na to np. modyfikacja tytułu wspomnień *Nowolipie* Józefa Hena (1991/1993)¹,

¹ Ze względu na ograniczone miejsce w bibliografii końcowej wskazuję jedynie książki faktycznie cytowane w tekście. W nawiasach okrągłych, po tytule w języku

które we włoskim przekładzie ukazały się jako *Via Novolipie. A Varsavia prima del ghetto*, czyli po polsku: „Ulica Nowolipie. W Warszawie przed gettem”, co potwierdza, że historia polskich Żydów z włoskiej perspektywy postrzegana jest zawsze według klucza historii Zagłady. W innych przypadkach tytuł jest przekształcany w celu wyjaśniającym, co nie zawsze skutkuje udanym efektem. Weźmy przypadek włoskiego tytułu książki wspomnieniowej *Przeżyłem Ariela Yahałomiego* (2006/2015), brzmiący po włosku: *Finalmente salvo!... Memorie di un ebreo polacco sopravvissuto a 11 Lager nazisti*, czyli: „Wreszcie uratowany! Wspomnienia polskiego Żyda, który przeżył 11 nazistowskich łagrów”.

Powstanie w getcie warszawskim w 1943 roku to kolejny epizod Holokaustu, który wzbudził i nadal wzbudza wielkie zainteresowanie włoskich wydawców. Przykładem są tu tłumaczenia niezwyklej książki *Rozmowy z katem* Kazimierza Moczarskiego (1977/2008) dla turyńskiego Bollati Boringhieri oraz *Zdążyć przed Panem Bogiem* Hanny Krall (1976/2010), wydanej przez małą florencką oficynę Giuntina specjalizującą się w publikacjach o tematyce żydowskiej.

W przypadku niektórych pamiętników, np. Dawida Rubinowicza (1960/2002) oraz Dawida Sierakowiaka (1958/1997), mamy do czynienia z pośrednim przekładem z języka angielskiego, co udowadnia, że ten zwyczaj jest niestety wciąż rozpowszechniony nawet wśród prestiżowych włoskich wydawnictw, jak np. Einaudi. Na uwagę zasługuje tłumaczenie pamiętnika Rutki Laskier (2006/2008), które ukazało się dwa lata po sensacyjnym odnalezieniu oryginału, oraz dwa nowe przekłady pamiętnika Janusza Korczaka (1997, 1958/2013), po pierwszym tłumaczeniu z 1986 roku. Bardzo ważne jest również włoskie wydanie *Tajnego państwa* Jana Karskiego (1944/2013) nakładem prestiżowego mediolańskiego wydawnictwa Adelphi.

Kolejne tematy to doświadczenia Gułagu i PRL-u: te dwa wątki historyczne wzbudzają porównywalne zainteresowanie, przynajmniej

polskim i nazwisku autora, podają datę publikacji pierwszego wydania w języku oryginalnym, po czym po ukośniku datę pierwszego wydania włoskiego uwzględnianego w bibliografii.

pod kątem statystycznym. Kwestia sowieckich obozów koncentracyjnych zasługuje na osobne omówienie. We Francji i Włoszech, gdzie partia komunistyczna była bardzo silna, a elity intelektualne otwarcie przyznawały się do proradzieckiego stanowiska, straszliwe świadectwa z rosyjskich więzień i łagrów docierały z wielkim trudem i spotykały się wręcz z ostracyzmem. W niedawno opublikowanym esej u odniosłem się do historii bardzo skomplikowanej włoskiej recepcji *Innego świata* Herlinga-Grudzińskiego (1951/1958). Przypadek tego emigracyjnego pisarza, którego sukces wydawniczy datowany jest dopiero na początek lat 90. dzięki oficynie Feltrinelli², jest emblematyczny, jeśli chodzi o brak zainteresowania zachodniej opinii publicznej autentyczną naturą Rosji oraz o niezrozumienie punktu widzenia Polaków względem ich wschodniego sąsiada. Abstrahując od tego, że wśród włoskich elit intelektualnych nadal nie brakuje bezkrytycznych zwolenników Rosji, dzieje się tak zarówno ze względu na specyfikę polskiego doświadczenia historycznego, jak i ze względu na ciężar uprzedzeń związanych z odwiecznym rosyjsko-polskim antagonizmem. Niedawna publikacja wydawnictwa Adelphi przekładu *Na niehumanitarnej ziemi* Józefa Czapskiego (1949/2023) – typowego przedstawiciela tradycyjnej, mickiewiczowskiej wizji polskiej przyjaźni wobec narodu rosyjskiego i wrogiej postawy względem rosyjskiej władzy – może skutkować ponownym odkryciem innego jego dzieła, które już wcześniej ukazało się w języku włoskim: chodzi o esej *Proust contre la déchéance* (1948/2005, 2015), opublikowany najpierw przez już nieistniejącą neapolitańską oficynę L'Ancora del Mediterraneo, a następnie, 10 lat później w nowym przekładzie, przez wydawnictwo Adelphi.

Tendencję spadkową odnotowujemy w przypadku tytułów dotyczących okupacji hitlerowskiej, powstania warszawskiego czy wspomnień z Polski międzywojennej. Niedawną publikację *Pamiętnika z powstania warszawskiego* Mirona Białoszewskiego (1970/2021) zawdzięczamy

² Tuż przed trzecią premierą *Innego świata* w 1994 roku nakładem wydawnictwa Feltrinelli ukazał się wybór fragmentów z *Dziennika pisanego nocą* (1973/1992).

raczej zawzięciu i pasji redaktora i tłumacza Luki Bernardiniego, niżli wizji programowej wydawnictwa Adelphi. Podobnie mają się sprawy z przekładem (jeszcze raz z angielskiego) książki wspomnieniowej *Śmierć miasta* Władysława Szpilmana (1946/2004), która cieszy się na rynku pewnym powodzeniem. Mamy tu jednak do czynienia z innym rodzajem czynników pozawydawniczych – chodzi bowiem o sukces międzynarodowego filmu Romana Polańskiego *The Pianist*, który niejako pociągnął za sobą zainteresowanie literackim pierwowzorem. W utworze Szpilmana stanowiące luźną bazę filmu powstanie warszawskie jest tylko tragiczną scenografią, na której tle ukazany jest los polskich Żydów podczas Zagłady.

Wracając do zagadnienia „świadomości historycznej”, ogólnie można powiedzieć, że włoska publiczność jest znacznie bardziej zainteresowana dramatycznymi wydarzeniami związanymi z okupacją i II wojną światową, mniej zaś polską historią i kulturą *tout court*, o których we Włoszech wciąż wiadomo zaskakująco mało. Uważam, że przyczyn tego problemu (bo jest to problem) – czyli ograniczonej recepcji polskiej historii i kultury – należy szukać u źródeł, czyli „gdzieś wcześniej”. Warto zauważyć np., że w podręcznikach historii stosowanych we włoskich szkołach miejsca poświęconego Rzeczypospolitej Obojga Narodów, powstaniom narodowym czy sprawie polskiej w XIX wieku jest niezwykle mało. Pozostaje otwarte pytanie, w jakiej mierze owa „pozycja wyjściowa” polskiej historii i kultury przekłada się na dalsze zainteresowanie tą tematyką, a samo zjawisko marginalizacji pewnych wątków zasługiwałoby być może na pogłębioną analizę w innym miejscu i kontekście. Jednak jakie by nie były źródła tej sytuacji, to prowadzi ona w każdym razie do umniejszenia wagi i roli – historycznej i kulturowej – Polski zarówno w całej, jak i Środkowo-Wschodniej Europie. Europie, która we włoskiej percepcji nie zakłada już dalszych podkategorii i jest określana jednym przymiotnikiem: *orientale*. W świadomości pozostaje więc homogeniczną przestrzenią historycznie nadal przynależącą niejako do innego kręgu kulturowego i podlegającą imperialistycznym ambicjom Rosji, z którą jest kojarzona.

Włoski sukces polskiego reportażu

Kolejnym zjawiskiem, które zasługuje na uwagę, jest coraz bardziej widoczna obecność na włoskim rynku wydawniczym polskiego reportażu. Odnosząc się jeszcze raz do kwestii definicji gatunku, trzeba podkreślić, że reportaż stwarza pewne problemy: przykładem są tu książki gatunkowo złożone, sytuujące się na styku eseju, reportażu i pamiętnika, jak wspomniane *Rozmowy z katem* Moczarskiego (1977/2008) czy *Wilczy notes* Mariusza Wilka (1998). Niemniej jednak pewne specyficzne cechy reportażu – funkcja dokumentacyjna i informacyjna, tworzenie na bieżąco i przystępny styl (relacja dziennikarza ma następować w krótkim odstępie czasowym po wydarzeniach, styl ma być lekki, rejestr średni, składnia niezbyt rozbudowana) – pozwalają z pewną precyzją przypisać określone utwory do tego gatunku.

Przyczyn powodzenia polskiego reportażu literackiego należy upatrywać w oryginalności szkoły, która ukształtowała się w bardzo trudnym kontekście. Odwołuję się tutaj oczywiście do epoki PRL-u. Jak zauważa Katarzyna Frukacz w swojej znakomitej pracy poświęconej polskiemu reportażowi XX wieku, po odwilży strategią przyjętą przez polskich reporterów w celu obejścia mechanizmów cenzury był tzw. mały realizm (Frukacz, 2019: 68). Dziennikarze przesunęli uwagę na realia i specyfikę codzienności, uciekając przed uogólnieniami i próbami diagnozy. Sens narracji miał być rozumiany w sposób alegoryczny. Sytuacja ta popchnęła polski reportaż w kierunku hybrydyzacji i „beletryzacji” typowych dla literatury podróżniczej (Frukacz, 2019: 84). Dla tego zjawiska zasadna jest hipoteza, że to właśnie kontrola ze strony państwa przyczyniła się pozytywnie do powstania bardzo oryginalnej szkoły polskiego reportażu literackiego. Trudne realia skłoniły pisarzy-reporterów do opracowania rozwiązań i strategii komunikowania się z czytelnikiem, mówiąc ogólnie, za pomocą przenośni lub pośrednio, czyli do „podnoszenia” poziomu literackości tekstów.

Rosnące zainteresowanie reportażem w wolnej Polsce przypada na początek XXI wieku. Domy wydawnicze otwierają serie poświęcone

temu gatunkowi. Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, także dzięki Ryszardowi Kapuścińskiemu, odbudowuje swoją pozycję na rynku. Frukacz twierdzi, że sama śmierć Kapuścińskiego z pewnością – jakkolwiek by to brzmiało – przyczyniła się do rozwoju reportażu (Frukacz, 2019: 106). Nie ma wątpliwości, że ta prawda nie dotyczy tylko polskiego rynku. Spośród 56 książek reportażowych opublikowanych we Włoszech w latach 1991–2021 prawie połowa to utwory tego powszechnie uznanego mistrza gatunku, które już w całości przełożono na język włoski.

Włoska historia Kapuścińskiego zaczyna się tak naprawdę w 1990 roku wraz z publikacją *Wojny futbolowej* (1978/1990), wydanej przez oficynę Feltrinelli i przetłumaczonej przez znakomitą tłumaczkę literatury polskiej Verę Verdiani (parę pozycji przełożył też polonista Silvano de Fanti), czyli 12 lat po polskiej premierze. Wcześniej ukazał się tylko *Cezarz* (1978/1983, 2003) w tłumaczeniu pośrednim z języka angielskiego (ponownie przełożony z polskiego przez Verdiani 20 lat później). O międzynarodowej pozycji Kapuścińskiego-reportera świadczą także tłumaczenia książek zawierających jego rozważania o swojej profesji lub o współczesności³ czy też przekłady utworów o nim samym, jak biografia autorstwa Beaty Nowackiej i Zygmunta Ziątka (2008/2012) oraz kontrowersyjna praca Artura Domosławskiego *Kapuściński non fiction* (2010/2012), opublikowana w języku włoskim pod niezbyt eleganckim – ale jakże wymownym – tytułem „Prawdziwe życie Kapuścińskiego: reporter czy narrator?”. Niepodważalną pozycję Kapuścińskiego na włoskim rynku wydawniczym, nieporównywalną z pozycją żadnego innego polskiego autora, potwierdza opublikowanie (do czego doszło dzięki wysiłkom tłumacza i poety Jarka

³ Jak np. *Autoportret reportera* (2003/2003); *Spotkanie z Innym jako wyzwanie XXI wieku* (2004/2006); *Rwący nurt historii. Zapiski o XX i XXI wieku* (2007/2009). Ciekawą pozycją jest książka *To nie jest zawód dla cyników* (2000/2013) – zapis wywiadów przeprowadzonych we Włoszech w latach 1994 i 1999 oraz warsztatów dziennikarskich odbywających się w latach 2000–2002 w Ameryce Łacińskiej – która we Włoszech ukazała się 13 lat wcześniej niż w Polsce.

Mikołajewskiego, ówczesnego dyrektora Polskiego Instytutu w Rzymie, oraz bliskiego przyjaciela zarówno reportera, jak i tłumacza, Silvana De Fantiego) tomiku wierszy *Notes* (1986/2004), a także ukazanie się we Włoszech rok wcześniej niż w Polsce książki *Dałem głos ubogim. Rozmowy z młodzieżą* (2008/2007), powstałej na podstawie spotkań ze studentami w Bolzano. Swego rodzaju ukoronowaniem „włoskiej kariery” wielkiego polskiego reportera był fakt, że wydawnictwo Mondadori w 2009 roku poświęciło mu jeden tom prestiżowej serii Meridiani. We Włoszech jest to równoznaczne z wejściem do międzynarodowego kanonu (tak jak byłoby to w Polsce w przypadku publikacji w ramach serii wydawniczej Ossolińskich). Włochy to zatem kraj, w którym Kapuściński niewątpliwie cieszy się powszechnym uwielbieniem: został tu kilkakrotnie wyróżniony prestiżowymi nagrodami (międzynarodową nagrodą Viareggio Versilia, nagrodą Grinzane, nagrodą Elsy Morante), a Uniwersytet w Udine przyznał pisarzowi tytuł magister honoris causa (*lectio magistralis* stało się następnie książką *Spotkanie z Innym*).

Wszystkie te publikacje przyczyniły się do powstania mitu Kapuścińskiego, umiejętnie podsycanego zabiegami promocyjnymi przez głównych graczy systemu medialnego. Jako przykład przytaczam opis książki *Autoportret reportera* na stronie internetowej Feltrinello:

Ta książka stanowi rzadką okazję, żeby zaznajomić się z narzędziami pracy wielkiego reportera oraz ze sposobem ich stosowania zarówno pod względem technicznym, jak i moralnym. Jest okazją, żeby poznać głęboką, poruszającą etykę ludzką i ontologiczną człowieka, który dorastał w najczarniejszej nędzy, człowieka, który w swojej pracy stawiał na pierwszym miejscu zrozumienie i szacunek dla cierpienia bliźniego. Za profesjonalizmem Kapuścińskiego kryje się bowiem coś bardzo szczególnego, łagodnego i bardzo twardego jednocześnie: jego powołanie⁴.

⁴ <https://www.lafeltrinelli.it/autoritratto-di-reporter-libro-ryszard-kapuscinski/e/97888807890130> [dostęp: 31.07.2024]. O ile nie zaznaczono inaczej, wszystkie przekłady z języka włoskiego są moje.

Jest to język graniczący ze świecką hagiografią, służący do zbudowania komercyjnego jednoznacznego mitu. Najwyraźniej we Włoszech przeszło bez echa tłumaczenie kontrowersyjnej biografii Domosławskiego, gdzie autor porusza problem fikcjonalności (poszukiwanie efektu literackiego) oraz tendencyjności (skłonności do naginania faktów w celu udowodnienia swojej tezy) reportażu Kapuścińskiego.

O drugiej wielkiej mistrzyni polskiego reportażu literackiego, Hannie Krall, jest znacznie mniej do powiedzenia, jeśli chodzi o jej recepcję na włoskim rynku wydawniczym. Została ona odkryta na początku lat 90. przez już wspomniane wydawnictwo Giuntina. Po *Zdążyć przed panem Bogiem*, o którym już była mowa, na włoski zostały przetłumaczone: *Hipnoza* (1989/1993); *Taniec na cudzym weselu* (1993/1995); *Dowody na istnienie* (1995/1997); *Wyjątkowo długa linia* (2004/2006).

Oprócz casusu Kapuścińskiego, prawdziwego i niekwestionowanego króla polskiego reportażu, na włoskim rynku wydawniczym widoczne jest zjawisko stopniowego powiększania się grona następnych pokoleń Polskich reporterów. Włosi powoli odkrywają reportaże Mariusza Szczygła, postrzeganego czasami jako naturalnego spadkobiercę Kapuścińskiego: od 2009 roku ukazały się cztery pozycje tego pisarza⁵. Dwóch przekładów doczekali się: Wojciech Jagielski (2004/2005; 2009/2010), prawdopodobnie największy nadal aktywny polski reporter wojenny, a także Witold Szablowski (2010/2019; 2014/2022), Wojciech Górecki (2002/2003; 2009), Wojciech Tochman (2002/2010; 2010/2015) i Jacek Hugo-Bader (2009/2014; 2011/2018); jednego przekładu: Anna Bikont (2004/2019), Mariusz Wilk (1998/2019), Grażyna Jagielska (2013/2021), Mateusz Marczewski (2008/2011) oraz Małgorzata Rejmer (2013/2022). Poza twórczością tych dwóch pokoleń pisarzy należy zasygnalizować publikację reportażu znacznie starszego autora, Tadeusza Olszańskiego (rocznik 1929): *Mój brat cię zabije! O wojnie w Jugosławii* (1995/2003). Szczególny przypadek stanowi dorobek Moniki Bulaj, dziennikarki i reporterki, która od 1993 roku mieszka i publikuje we Włoszech teksty

⁵ Chodzi o: *Gottland* (2006/2009); *Kaprysyk* (2010/2011); *Zrób sobie raj* (2010/2012); *Nie ma* (2018/2021).

o Bliskim i Dalekim Wschodzie, cieszące się wielkim powodzeniem. Po polsku ukazały się: *Boży ludzie* (2011), reportaż o polskich mniejszościach narodowych, oraz *Nur. Zapiski afgańskie* (2017).

Polskie reportaże wydane we Włoszech opisują obszary mało znane lub szczególnie niestabilne (dotknięte problemem uchodźców lub wojen), których znajomość jest niezbędna do lepszego zrozumienia, dokąd zmierza współczesny świat. Są to kraje byłego bloku sowieckiego (Szablowski, Szczygieł, Bikont), Rosja (Hugo-Bader), Czeczenia (Jagielski), Kaukaz (Górecki), Bośnia (Tochman), Turcja (Szablowski) oraz Uganda (Jagielski), Rwanda (Tochman) i Bułaj (Afganistan).

Spośród tych tytułów prawie połowa publikacji (9) skorzystała z dofinansowania krakowskiego Instytutu Książki, co świadczy o znaczeniu tego gatunku również na poziomie instytucjonalnym; prawie połowa została przetłumaczona przez Marzenę Borejczuk (11 przekładów), tłumaczkę specjalizującą się w tym gatunku. Z wyjątkiem wspomnianej autorki przekładów i Very Verdiani (3 przekłady plus cały Kapuściński) inni tłumacze zetknęli się z polskim reportażem dość przypadkowo; ponad połowa pozycji (13) została wydana przez wydawnictwo Keller z Trydentu, które specjalizuje się w literaturze faktu i zdaje się być skłonne do dalszego inwestowania w polski reportaż.

Mała uwaga na temat tytułów: na ogół są one zintegrowane z podtytułem mającym na celu podkreślenie przynależności książki do gatunku i dookreślenie tematu. W ten sposób artystyczna i sugestywna funkcja tytułu ulega czasami osłabieniu. Ograniczam się do paru przykładów: do tytułu *Tańczące niedźwiedzie* Szablowskiego został dodany podtytuł „Historie nostalgików życia za komunizmem”; *Niewidzialni* Marczewskiego staje się „Niewidzialni: cień Aborygenów w Australii”. Czasami tytuł włoskiej wersji jest zupełnie inny – zamiast sugestywnego *My z Jedwabnego* Bikont, za angielskim wydaniem, Einaudi wybrało dość banalny i opisowy tytuł „Zbrodnia i milczenie. Jedwabne 1941. Masakra w oczekiwaniu na odkrycie prawdy”.

W celu zwiększenia prestiżu książki czasami wydanie włoskie otwiera lub zamyka przedmowa lub posłowie osoby będącej autorytetem tego gatunku w kraju (np. Paolo Rumiz czy Ryszard Kapuściński w reportażach Wojciecha Góreckiego).

Konkluzje

Nurt pamiętnikarstwa przywołuje tematy tradycyjnie związane z Polską (wojnę, okupację, obozy koncentracyjne, reżim komunistyczny), proponując włoskiej publiczności dzieła nawet po ponad 60 latach od ich publikacji w oryginale, dzieła niekiedy już wydane we Włoszech przez małe wydawnictwa, a następnie ponownie przetłumaczone i wznowione przez te większe i bardziej liczące się (jak w przypadku Korczaka i Czapskiego). Przekłady polskich reportaży natomiast pojawiają się zazwyczaj w niewielkim odstępie czasowym po ukazaniu się oryginału (czasami po dwóch lub trzech latach). Dzieje się tak przede wszystkim ze względu na specyfikę tego rodzaju literatury, która – by tak rzec – musi nadążać za rzeczywistością (a zatem grozi jej przedwczesne starzenie się), a także dlatego, że wydawcy nieustannie poszukują nowości i bestsellerów, więc jeśli książka odniosła znaczący sukces w Polsce, istnieje duże prawdopodobieństwo, że szybko trafi na włoski rynek, zwłaszcza jeśli została „przetestowana” na innych większych rynkach, np. niemieckim, francuskim czy amerykańskim.

Niewątpliwie sukces reportażu w Polsce należy postrzegać w odniesieniu do ogólnej koniunktury sprzyjającej literaturze faktu, a więc częściowo zdekontekstualizowanej. Jest to tendencja obejmująca cały zachodni świat. Czy można mówić o spadku zainteresowania beletrystyką *tout court*, skoro literatura tego gatunku ma się bardzo dobrze (zwłaszcza kryminały, science fiction oraz fantasy)? Wydaje się, że to raczej tzw. literatura piękna, której zwykliśmy przypisywać wysokie funkcje intelektualne i estetyczne, przeżywa moment kryzysu. Wyjaśnienie tego kryzysu można próbować sprowadzić do konstatacji o obniżeniu poziomu ambicji intelektualnej publiczności, ale nie byłoby to wystarczające. Bardziej prawdopodobne jest, że przyczyny tego wyraźnego przesunięcia zainteresowania w kierunku literatury faktu należy szukać w poczuciu podejrzliwości wobec wszelkich form literackich, które operują rzeczywistością, przedstawiając ją artystycznie w formie alegorycznej lub symbolicznej.

Wydaje się, że czytelnicy – zdezorientowani i zniechęceni systemem informacyjnym, w którym prawda zawsze jawi się w różnym stopniu przemieszana z fałszem albo jej identyfikacja wymaga wielkiego wysiłku – przynajmniej kiedy sięgają po książkę, chcieliby jasno odróżnić, co jest prawdą, a co nią nie jest. Taki sposób postrzegania literatury może doprowadzić do dychotomicznego uproszczenia: non fiction = prawda vs fikcja = kłamstwo. Nie można więc nie zgodzić się z tym, co powiedziała Olga Tokarczuk w swoim przemówieniu po przyznaniu jej Nagrody Nobla:

Kategoria fake newsów i fake upów stawia nowe pytania o to, czym jest fikcja. Czytelnicy, którzy wiele razy dali się oszukać, zdezinformować czy wyprowadzić w pole, nabierają powoli specyficznej nerwicowej idiosynkrazji. Reakcją na takie zmęczenie fikcją może być ogromny sukces literatury non-fiction (...). Fikcja straciła zaufanie czytelników, odkąd kłamstwo stało się niebezpieczną bronią masowego rażenia, nawet jeśli wciąż pozostaje prymitywnym narzędziem. Nader często spotykam się z tym pełnym niedowierzania pytaniem: „Czy to prawda, co pani napisała?” Za każdym razem mam wtedy wrażenie, że wieszczy ono koniec literatury (Tokarczuk, 2019).

Współczesny czytelnik okazuje się zatem nieufny wobec fikcji jako gwarancji prawdy. Reportaż lub pamiętnik miałyby zapewnić tę prawdę, której autor jest świadkiem i gwarantem, a której czytelnik nie może znaleźć w tekstach fikcyjnych. Ta koncepcja jest potwierdzana w wielu opisach na stronach internetowych wydawców, a następnie powielana przez Amazona lub inne kanały systemu dystrybucji. Wydawcy są świadomi tego uczucia nieufności czytelników i wykorzystują je:

Szczygieł maluje prawdziwe [podkreślenia oryginalne] historie z posmakiem oniryzmu. W każdej z jego prac reportaż staje się refleksją nad egzystencją, nie tracąc nigdy kontaktu z rzeczywistością. *Nie ma* to podróz przez narracje, sugestie i refleksje wokół tematu braku, nieobecności, straty. (...) „Wszystko musi mieć swój kształt i rytm. Przede wszystkim

nieobecność”, to lekcja Hanny Krall, która odbija się echem na każdej z tych stron. (...) Siedemnaście okazji do tego, by zaobserwować, co się dzieje, gdy czegoś nie ma, gdy kogoś nie ma, gdy przeszłość odchodzi lub pamięć zostaje utracona. (...) Kiedy nie ma żadnej fikcji, jak w poezji czy sztuce reportażu, gatunku, którego ten autor potwierdza się być mistrzem⁶.

„Poezja i sztuka reportażu”: wydaje się, jakby reportaż przejmował prerogatywy, które wcześniej przynależały, zgodnie z duchem tradycji, do innych gatunków.

Literatura

- Białoszewski M., 2021, *Memorie dell'insurrezione di Varsavia*, trad. L. Bernardini, Adelphi, Milano.
- Bikont A., 2019, *Il crimine e il silenzio. Jedwabne 1941. Un massacro in cerca di verità*, trad. A. Amenta, D. Prola, Einaudi, Torino.
- Bulaj M., 2011, *Boży ludzie. Podróż po kres Europy*, Bosz, Lesko.
- Bulaj M., 2017, *Nur. Zapiski afgańskie*, Burda NG Polska, Warszawa.
- Czapski J., 2005, *La morte indifferente. Proust nel gulag*, trad. M.Z. Ciccimarra, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli.
- Czapski J., 2015, *Proust a Grjazovec*, trad. G. Girimonti Greco, Adelphi, Milano.
- Czapski J., 2023, *La terra inumana*, trad. A. Ceccherelli, Adelphi, Milano.
- Domosławski A., 2012, *La vera vita di Kapuściński: reporter o narratore?*, trad. R. Belletti, Fazi, Roma.
- Frukacz K., 2019, *Polski reportaż książkowy. Przemiany i adaptacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Górecki W., 2003, *Pianeta Caucaso. Dalla Circassia alla Cecenia: un reportage dai confini dell'Europa*, trad. V. Verdiani, Bruno Mondadori, Milano.
- Górecki W., 2009, *La terra del vello d'oro. Viaggio in Georgia*, trad. V. Verdiani, Bollati Boringhieri, Torino.

⁶ <https://www.edizioninottetempo.it/it/quello-che-non-c-e> [dostęp: 31.07.2024].

- Hen J., 1993, *Via Novolipie. A Varsavia prima del ghetto*, trad. C. e M. Madonia, Giuntina, Firenze.
- Herling-Grudziński G., 1958, *Un mondo a parte*, trad. G. Magi, Laterza, Bari.
- Herling-Grudziński G., 1992, *Diario scritto di notte*, trad. D. Tozzetti, Feltrinelli, Milano.
- Hugo-Bader J., 2014, *Febbre bianca*, trad. M. Borejczuk, Keller, Rovereto.
- Hugo-Bader J., 2018, *I diari della Kołyma*, trad. M. Vanchetti, Keller, Rovereto.
- Jagielska G., 2021, *L'amore di pietra. Una vita con un corrispondente di guerra*, trad. M. Borejczuk, Keller, Rovereto.
- Jagielski W., 2005, *Le torri di pietra. Storie di Cecenia*, trad. L. Costantino, L. Quercioli-Mincer, Mondadori, Milano.
- Jagielski W., 2010, *Vagabondi notturni*, trad. M. Borejczuk, Nottetempo, Milano.
- Kapuściński R., 1990, *La prima guerra del football e altre guerre di poveri*, trad. V. Verdiani, Serra e Riva, Milano.
- Kapuściński R., 2000, *Il cinico non è adatto a questo mestiere*, trad. M. Nadotti, Edizioni E/O, Roma.
- Kapuściński R., 2003, *Autoritratto di un reporter*, trad. V. Verdiani, Feltrinelli, Milano.
- Kapuściński R., 2003, *Il Negus. Splendori e miserie di un autocrate*, trad. V. Verdiani, Feltrinelli, Milano.
- Kapuściński R., 2004, *Taccuino d'appunti*, trad. S. De Fanti, Forum, Udine.
- Kapuściński R., 2006, *L'incontro con l'Altro: la sfida del 21° secolo*, trad. S. De Fanti, Forum, Udine.
- Kapuściński R., 2007, *Ho dato voce ai poveri: dialogo con i giovani*, trad. M. Szymków, Il margine, Trento.
- Kapuściński R., 2009, *Nel turbine della storia: riflessioni sul XXI secolo*, trad. V. Verdiani, Feltrinelli, Milano.
- Karski J., 2013, *La mia testimonianza davanti al mondo: storia di uno stato segreto*, trad. L. Bernardini, Adephi, 2013.
- Korczak J., 1997, *Diario del ghetto*, trad. M. Bacigalupo, Luni Editrice, Milano.
- Korczak J., 2013, *Diario del ghetto*, trad. E. Angelini Schäfer, Castelveccchi, Roma.
- Krall H., 2010, *Arrivare prima del signore Iddio*, trad. L. Ryba e J. Pastrello, Giuntina, Firenze.
- Krall H., 1993, *Ipnosi e altre storie*, trad. C. Madonia, Giuntina, Firenze.
- Krall H., 1995, *La festa non è la vostra*, trad. C. Madonia, Giuntina, Firenze.

- Krall H., 1997, *Il dibbuk e altre storie*, trad. G. Tomassucci, Giuntina, Firenze.
- Krall H., 2006, *La linea della vita*, trad. C. e M. Madonia, Giuntina, Firenze.
- Laskier R., 2008, *Diario*, trad. L. Quercioli Mincer, Bompiani, Milano.
- Marczewski M., 2011, *Gli invisibili: l'ombra degli aborigeni in Australia*, trad. V. Verdiani, Bianca & Volta, Povoletto.
- Moczarski K., 2008, *Conversazioni con il boia*, trad. V. Verdiani, Bollati Boringhieri, Torino.
- Nowacka B., Ziątek Z., 2012, *Ryszard Kapuściński. Biografia di uno scrittore*, trad. S. De Fanti, Forum, Udine.
- Olszański T., 2003, *E adesso mio fratello ti ammazzerà: reportage e riflessioni sulla guerra in Jugoslavia 1990–1994*, trad. A. Fonseca, Zane Editrice, Melendugno.
- Rejmer M., 2022, *Bucarest. Polvere e sangue*, trad. M. Vanchetti, Keller, Rovereto.
- Rubinowicz D., 2002, *Il diario di Dawid Rubinowicz*, trad. F. Lucentini, Einaudi, Torino.
- Sierakowiak D., 1997, *Il diario di Dawid Sierakowiak*, trad. G. Guastalla, CDE, Milano.
- Szabłowski W., 2019, *L'assassino dalla città delle albicocche: reportage dalla Turchia*, trad. L. Masi, Keller, Rovereto.
- Szabłowski W., 2022, *Orsi danzanti: storie di nostalgici della vita sotto il comunismo*, trad. L. Masi, Keller, Rovereto.
- Szczygieł M., 2009, *Gottland*, trad. M. Borejczuk, Nottetempo, Milano.
- Szczygieł M., 2011, *Reality*, trad. M. Borejczuk, Nottetempo, Milano.
- Szczygieł M., 2012, *Fatti il tuo paradiso*, trad. M. Borejczuk, Nottetempo, Milano.
- Szczygieł M., 2021, *Quello che non c'è. Quindici storie vere*, trad. M. Borejczuk, Nottetempo, Milano.
- Szpilman W., 2004, *Il pianista. Varsavia 1939–1945*, trad. L. Lax, Loescher, Torino.
- Tochman W., 2010, *Come se mangiassi pietre*, trad. M. Borejczuk, Keller, Rovereto.
- Tochman W., 2015, *Oggi disegneremo la morte*, trad. M. Borejczuk, Keller, Rovereto.
- Tokarczuk O., 2019, *Czuły narrator*, The Nobel Prize, 7.12.2019, <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2018/tokarczuk/104870-lecture-polish/> [dostęp: 31.07.2024].
- Wilk M., 2019, *Uomini renna*, trad. B. Delfino, G. Randone, La Parlesia Editore, Maddaloni.
- Yahalomi A., 2015, *Finalmente salvo!... Memorie di un ebreo polacco sopravvissuto a 11 Lager nazisti*, trad. A. Fonseca, DeltaEdit, Arnesano.

Netografia

<https://www.edizioninottetempo.it/it/quello-che-non-c-e> [dostęp: 31.07.2024].

<https://www.lafeltrinelli.it/autoritratto-di-reporter-libro-ryszard-kapuscinski/e/9788807890130> [dostęp: 31.07.2024].

DARIO PROLA – assistant professor, Department of Foreign Languages and Literatures and Contemporary Cultures, University of Turin, Turin, Italy / dr hab., Departament Języków i Literatur Obcych i Współczesnych Kultur, Uniwersytet w Turynie, Turyn, Włochy.

He works in the Department of Polish Language and Literature at the University of Turin. He has published numerous scholarly articles on contemporary Polish literature, literary relations between Italy and Poland, and issues of literary translation. He is the author of two scientific monographs: *Mito e rappresentazione della città nella letteratura polacca* (Aracne 2014) and „*Sposato dalla bellezza*”. *L'Italia nella scrittura di Jarosław Iwaszkiewicz* (Edizioni dell'Orso 2018). Member of the editorial board of the Italian journal of Polish Studies “PL.IT / Rassegna italiana di Argomenti Polacchi” and the journal “Kwartalnik Neofilologiczny”. He has translated several 20th century Polish authors into Italian (e.g. Jarosław Iwaszkiewicz, Witold Gombrowicz, Tadeusz Konwicki).

Pracuje w Katedrze Języka i Literatury Polskiej na Uniwersytecie w Turynie. Opublikował liczne artykuły naukowe z zakresu współczesnej literatury polskiej, stosunków literackich między Włochami a Polską oraz problematyki przekładu literackiego. Jest autorem dwóch monografii naukowych: *Mito e rappresentazione della città nella letteratura polacca* (Aracne 2014) i „*Sposato dalla bellezza*”. *L'Italia nella scrittura di Jarosław Iwaszkiewicz* (Edizioni dell'Orso 2018). Członek redakcji włoskiego czasopisma polonistycznego „PL.IT / Rassegna italiana di Argomenti Polacchi” oraz czasopisma „Kwartalnik Neofilologiczny”. Przetłumaczył na język włoski kilku polskich autorów XX wieku (m.in. Jarosława Iwaszkiewicza, Witolda Gombrowicza, Tadeusza Konwickiego).

E-mail: dario.prola@unito.it